

Resim 3. İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki 4722 env. no.lu sütun başlığı.

BİZANS VE OSMANLI DEVRİNDE MADENLER*

Sümer ATASOY

Tarihte pekçok devlet ekonomik zenginlik ve kuvvetini, madenlere verdiği önem sayesinde sağlamıştır. Anadolu'da kurulan devletlerin en güçlüsünden biri olan Hitit Devleti buna en iyi örnek teşkil eder. Batı Roma İmparatorluğunun çöküşü, batıda madenlerin kaybedilmesinden, Doğu Roma İmparatorluğunun devam etmesi ise madenlerin elde tutulmasından ileri gelmiştir. XIV. yüzyılda Bizanslıların Balkanlarda büyük bir kuvvet ve zenginliğe kavuşması, onların Balkan madenlerini iyi değerlendirmesindedir. Osmanlı Devleti de Anadolu ve Balkanlarda elde ettiği madenleri uzun zaman değişiklik yapılmıyarak çalıştırmıştır.

Bizans ve Osmanlı devrinde Anadolu ile Balkanlardaki madencilik hakkında bilgilerimiz azdır. Elimizdeki bilgileri Bizans, İran, Türk ve Latin kaynaklarından öğrenmekteyiz.

ANADOLU

Anadolu madenleri konusunda en çok bilgi veren klasik yazarlardan Strabon'dur. M.S. I. yüzyılda yazmış olan Strabon, Anadolu'daki madencilik bölgelerinin varlığını kayıt etmekte büyük bir dikkat göstermiştir. Strabon'un yazdığına göre Trabzon'un güneydoğusundan oldukça uzakta Kaballa yakınında Syspirtis'te altın madenleri mevcuttu¹. Aynı zamanda Trabzon'un batısındaki Pharnaki (Giresun) de demir madeni², Trabzon'un güneybatısındaki Cabira (Niksar)'da³ ve Sinop'un güneyindeki Sandarakurgium dağında madenler vardı⁴. Strabon, Kıbrıs'taki bakır madenlerinden de söz et-

* Daha fazla bilgi için bak; S. Vryonis, The Question of the Byzantine mines, Speculum XXXVII/1 (1962), 1-17.

1 Strabo, Geography, ed. H.L. Jones, V (1928), 328.

2 Strabo, a.e., 400.

3 Strabo, a.e., 428.

4 Strabo, a.e., 450.

mektedir⁵. Böylece M.S. I. yüzyılda Anadolu, Kıbrıs ve doğu Pontus bölgesinde altın, bakır ve demir madenlerinin varlığı anlaşılmaktadır.

Anadolu'daki altın madenlerinden ilk defa 370 yılında ve daha sonra 392 yılında Theodosius Kodeksinde bahsedilir. Bu iki emirden ilki İmparator Valentianus, Valens ve Gratian tarafından Probus'a gönderilmiştir. «Ekselans Valens'in buyruğuna göre bütün Doğuda altın arayanlar, sahipli arazilerden uzak durmalıdırlar» denilmektedir⁶. İkinci emir İmparator Valentianus, Theodosius ve Arkadius tarafından Romulus'a gönderilmiştir. Bu emirden öğrendiğimize göre o zamanlar Batı Anadolu'da yoğun bir madencilik yapıyordu. «Her altın madencisi, her yıl devlete 7 scruple altın verecekti»⁷.

Bizanslılar ile Sasaniler arasında Armenia'daki altın madenlerinden doğan ve asırlar süren anlaşmazlık vardı. O yöredeki altın madenlerinin işletme hakkından doğan bu anlaşmazlıklar, ekonomik bir savaş görünümündeydi. Bu anlaşmazlıklar ilk olarak 421-422'de, daha sonra Anastasius zamanında (491-518), 530 yılında ve son olarak da 534'de çıktı. Vahram V zamanında İran'daki hıristiyanlara baskı yapılmaya başlandı. İmparator Theodosius II hem bu baskıyı, hem de İranlılar tarafından kiralanan altın madenlerinin geri verilmesini sebep göstererek 421'de savaş açtı. Malalas'ın söylediğine göre Anastasius zamanında Armenia'daki altın madenleri Bizanslılar tarafından geri alınmıştı⁸. Bu bölgedeki dağlarda madenler çok zengindi. Yüzeeye yakın olan altınlar, kuvvetli bir yağmurdan sonra topraktan kolayca çıkmaktaydı. Bundan dolayı maden çıkarma bir problem değildi. Malalas'ın anlattığına göre önceleri bu madenler hem İranlılar'dan, hem de Bizanslılardan belli kimselere kiraya verilirdi. Bu madenlerin tartışma konusu olan mülkiyeti, Justinian I ile Kavades arasında 530 yılında çıkan savaşın nedeni olmuştur. Bu savaşta Bizanslılar, Bolum ve Pharangium madenlerini İranlılardan geri almışlardır. 532-533 savaşı sonunda yapılan barışa göre Pharangium altın madenleri İranlılara geri verilecekti⁹. Fakat anlaşmanın hiçbir şartı yerine getirilmedi. Yahutta daha önceki anlaş-

5 Strabo VI, 383.

6 C. Pharr, The Theodosian Code, Princeton, 1952, 284.

7 C. Pharr, a.e., 285.

8 I. Malalas, Chronographia, ed. B. Niebuhr, Bonn, 1831, 455-456.

9 I. Malalas, a.e., 477.

manın bozulduğu ileri sürülerek 534 yılında tekrar savaş açıldı. Bu olaylardan anlaşıldığına göre sınır boyundaki altın madenleri İranlılar ile Bizanslılar arasında yıllarca süren bir çekişmenin başlıca sebebi idi.

Doğu Anadolu ve Bizans madenleri hakkında bilgiler, Müslüman coğrafyacı ile seyyahlardan öğrenilmektedir. İstahri, Taron çevresindeki altın, gümüş, bakır ve demir¹⁰, Mukaddesi ise Doğu Anadolu'daki bakır madenlerinden sözeder¹¹. 982-983 yıllarında yazılmış olan isimsiz İran kitabı Hudud al-Alam'da o yöredeki birçok madenden bahsedilir. Gerçi bu kitaptaki bilgiler kesin değilse de, genel olarak kuzeydoğu Anadolu ve Kıbrıs bölgelerinde madenlerin işletildiğini ispatlar¹². X-XIII. yüzyıllar arasında Doğu'da gümüş para basımı bir düşüş gösterir. Bunun en büyük nedeni, o devirlerde Müslümanların gümüş bakımından zengin topraklarının idaresini Bizanslılara kaptırmalarıdır¹³.

Daha sonraları Anadolu'ya Selçuklular gelip yerleşirler ve buradaki madenlerden bahseden kaynakları veren Müslüman seyyahlara rastlarız. Sonradan Müslüman olan Yakut isimli Anadolu'ya bir köle, Doğu Anadolu'da bakır¹⁴, Abul Feda ise Amasya'da gümüş madenleri olduğundan sözeder¹⁵. Marko Polo, XIII. yüzyılda Çin'e giderken geçtiği Anadolu'da Bayburt ve Gümüşhane'de zengin gümüş madenleri görmüştür¹⁶. İbni Batuta, Anadolu'daki seyahatlerinde Gümüşhane madenlerini ziyaret etmiş ve burada Suriye ile Irak'tan gümüş almak için gelmiş birçok tüccara rastlamıştır¹⁷.

10 Al-Istahri, Viae Regnorum, ed. M. de Goeje, Bibliotheca Geographico-rum Arabicorum I, Leiden, 1927, 190.

11 Al-Mukaddesi, Descriptio Imperio Moslemici, ed. M. de Goeje, Bibliotheca Geographico-rum Arabicorum III, Leiden, 1877, 148.

12 Hudud al-Alam, çev. V. Minorsky, London, 1937, 59, 67-68.

13 R.P. Blake, The Circulation of Silver in the Moslem East down to the Mongol Epoch, Harvard Journal of Asiatic Studies II, 1937, 291, 30-310.

14 Yacut, Jacut's géographisches Wörterbuch, ed. F. Wustefeld, IV, Leipzig, 1899, 92-93.

15 Abul Feda, Géographie d'Aboulfeda, ed. M. Reinaud - M. de Slane, Paris, 1840, 383.

16 Marco Polo, The Description of the World I, ed. A.C. Moule - P. Pelliot, London, 1938, 96-97.

17 Ibn Battuta, Voyage d'Ibn Batoutah, ed. C. Defremery - B. Sanguinetti, II, Paris, 1877, 293.

Osmanlı hâkimiyetinden önce Anadolu madenleri hakkındaki en detaylı bilgiyi Arap coğrafyacı Al-Umari vermektedir. Bu yazarın anlattığına göre Anadolu'da bir demir, dört gümüş madeni vardı¹⁸. Gümüş madenleri Ulukışla yakınında, Gümüşhanede, Bayburttta ve Kütahya civarındaydı. Demir madeni ise Ermenak yakınında bulunuyordu.

XIV-XV. yüzyıllarda Pontus madenleri çok verimliydi. Bu madenler daha ziyade bakır olup Kastamonu, Samsun, Canik, Osmançık ve Sinop yakınlarındaydı. Beyazıt I kendi idaresi zamanında bakır madenlerini Osmanlı kontrolü altına almıştır¹⁹. XV. yüzyıldan sonra Osmanlı arşivleri ile kaynaklar, Anadolu ve Balkan madenleri hakkında oldukça fazla bilgi verirler. Osmanlılar çalışır durumda buldukları madenleri olduğu gibi muhafaza etmişler, ölçü, tartı ve geleneklerine dokunmamışlardır²⁰. Bunun yanında yeni madenler bulmak için bir devlet teşkilatı kurmuşlar ve araştırmalar yapmışlardır. Maden çıkarılan bölgede yaşayan insanlara bazı imtiyazlar verilerek madende çalışmaları sağlanıyordu.

Bizans devrinde Pontus bölgesinde yaşayan halkın soyundan gelenler, yirminci yüzyıl başlarına kadar buralardaki madencilik çalışmalarına devam etmişlerdir. Rum madenciler Gümüşhane yöresinde yaşamışlar ve Osmanlı devrinde zaman zaman güneydeki madenlere çalışmaya gönderilmişlerdir. Buralarda, Keban kurşun ve gümüş madenleri ile Ergani bakır madenleri vardı. XV. yüzyılda Anadolu'da yukarıda bahsedilen madenlerden başka Artvin'de altın, Çoruh vadisinde bakır, kurşun ve demir, Kars'ın doğusunda altın ve bakır madenleri işletiliyordu.

B A L K A N L A R

Bizans devrinde Balkanlar'daki madencilik hakkında bildiklerimiz Anadolu hakkında bildiklerimizden daha azdır.

370 ve 386 yıllarında yayınlanmış ve Theodosius Kodeksinde

18 Al-Umari, Al-Umari's Bericht über Anatolien in seinem Werke. Masalik al-absar fi mamalik al-amsar, ed. F. Taeschner, Leipzig, 1929, 20.

19 J. von Hammer - Purgstall, Geschichte des Osmanischen Reiches I, Pest, 1827, 227, 607.

20 N. Çağatay, Osmanlı imparatorluğunda maden işletme hukuku, DTCFD II/I, (1943), 121.

görülen iki emir, devletin madencilikte karşılaştığı güçlükleri yansıtır. Probus'a gönderilen birinci emirde şöyle denilmektedir: «Ekselans Valens'in buyruğuna göre bütün Doğuda altın arayanlar, sahipli arazilerden uzak durmalıdırlar. İllirya ve Makedonya'da bütün eyaletlere bildirin ki, hiç kimse kendi topraklarında Trakyalı vatandaş oturtmayacaktır. Buralarda oturanlar doğdukları yerlere döneceklerdir. Aksi takdirde, bu yasağın yayınlanmasından sonra orada kalanlar ceza görecektir»²¹. 386 yılında İmparator Gratian, Valentinianus ve Theodosius tarafından Eusignius'a gönderilen ikinci emirde Got istilâsının Balkanlara getirdiği karışıklıktan söz edilmektedir²². Bu istilâ sonucu maden endüstrisi zarara uğramış fakat tamamen durmamıştır. Bu bölgeden Gotların çekilmesiyle, 424'de bir emir çıkarılmış ve madencilerin yurtlarını bırakıp başka yerlere göç etmeleri yasaklanmıştır. Bundan anlaşılmaktadır ki, insan gücünün azlığı, o sıralarda Balkan madenciliğini Got istilâsından daha çok etkilemektedir.

Roma devrinde Bosna'da Vrbas şehri madencilik merkeziydi. Plinius'a göre burada bol miktarda altın çıkarılıyordu²³. Srebrenika'da gümüş, demir ve kurşun vardı. Dakya, Trajan'ın fethinden sonra imparatorluk için zengin bir maden üretim merkezi oldu. Madencilik orta ve güney Transilvanya'da toplanmıştı. Altın, gümüş, bakır, demir ve kalay bu bölgede bol miktarda vardı. II-IV. yüzyıllar arasında Balkan madencilik çalışmaları zayıflamış ancak XIV-XV. yüzyıllarda Saksonyalı maden işçilerinin buraya gelmesiyle yeniden canlanmıştır.

Madenler antik çağ boyunca Makedonya, Trakya ve Yunanistan'da üretilmiştir. Kratovo ve Osogov bölgeleri altın, gümüş kurşun ve bakır, Bozika yöresi ise demir bakımından zengindi²⁴. Az miktarda da değerli madenler adalarda ve Trakya'da üretilmiştir. Bazı arkeolojik delil ve yer isimlerinden anladığımıza göre Roma devrindeki madenler, Bizans devrinde de kullanılmıştır. Bizanslılar Sidre Kapısı, Pangaeum ve daha kuzeydeki madenleri işletmişlerdir. Bulgaristan'da Stara Planina ve Etropole'deki madenlerde bulunan ve

21 C. Pharr, a.e., 284.

22 A. Marcellinus, ed. J.C. Rolfe, Cambridge, 1942, XXXI-6, 6-7.

23 Pliny, Natural History, ed. H. Rackham, Cambridge, 1942, XXXIII. 21.67.

24 O. Davies, Roman Mines in Europe, Oxford, 1935, 227-229.

Anastasius I devrinden İsak Angelos II devrine kadar tarihlenen paralar, madenlerin işletilmesinin tamamen durmadığını göstermektedir. Balkanlar'daki maden üretimi, Batı Roma imparatorluğu çöktükten sonra azalmış olmasına rağmen hiçbir zaman kesilmemiş ve Orta Çağın sonuna kadar devam etmiştir.

XIII. yüzyıl sonu ile XIV. yüzyıl başında Balkanlar'daki maden endüstrisi gelişir. Bunun üzerine Saksonlar kuzey ve orta Balkanlarda Bosna, Sırbistan ve Transilvanya'ya yerleştiler. Sakson madenciler bu bölgelerde altın, gümüş ve demir ürettirler. 1389 yılındaki Kosova Meydan savaşından sonra Beyazıt I, Sırb madenlerinden büyük gelir sağlamıştır. 1433'de bu madenlerin geliri yıllık 200.000 duka çıkıştır. Bosna ve Sırbistan'da çıkarılan Balkan madenleri Dalmaçya kıyısındaki Ragusa limanına gönderiliyordu. Osmanlı devrinde ise bu madenler İstanbul'a yollanmıştır. 1475 yılında Osmanlı İmparatorluğunu ziyaret eden Cenevizli Jacopo de Promontorio, Balkanlar'daki birçok madenden bahseder²⁵. Bundan anlaşıldığına göre Osmanlı fethinden sonra Balkan madenciliği kesilmemiştir. Cenevizli tüccarın verdiği listede Selânik'in bulunması, Sidre Kapısı madenlerinin XV. yüzyılda çalıştığını göstermektedir. XVI. yüzyılda madenleri gezen Fransız P. Belon'un anlattığına göre bu madenlerde 6 bin işçi vardı ve aylık gelir 18.000 - 30.000 duka altın arasında değişiyordu²⁶.

Görülmektedir ki Anadolu ve Balkanlarda altın, gümüş, bakır, demir ve kurşun madenleri antik devirden itibaren kullanılmıştır. Bizans ve Osmanlı devrindeki madencilik merkezleri aşağı yukarı antik devirdeki aynı yerlerde dir. Üretilen madenler para basımı ve silâhların yapılması için önem taşıdığından hiçbir zaman canlılığını kaybetmemiştir. Bu madenlerden bazıları hâlâ günümüzde maden üretimine devam etmektedir. 29.IV.1980.

25 F. Babinger, Die Aufzeichnungen des Genuesen Iacopo de Promontorio de Campis über den Osmanenstaat um 1475, Bayerische Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Klasse, Sitzungsberichte, 1956, 64.

26 P. Belon, Les observations de plusieurs singularités mémorables, Paris, 1538, 102.

EYÜP'TE AZ TANINMIŞ İKİ TÜRBE HAKKINDA

Yıldız DEMİRİZ

Osmanlı türbe mimarisinin bütün plan tipleri, devir üslupları ve bezeme çeşitleriyle temsil edildiği Eyüp'te, benzerine az rastlanan iki türbe, Eyüp Sultan Camii dış avlusunun kuzeyindeki hazirede yer almaktadır. Bunlardan biri «Çifte Gelenler» (veya Çifte Gelinler) adıyla tanınmakta ise de hemen yanında bulunan açık türbenin adı belli değildir ve bildiğimiz kadarı ile yayınlara da geçmemiştir. Alışılmadık mimarileri ile dikkati çeken bu iki türbenin, ileride göreceğimiz üzere, mimarilerinin birbiri üzerinde tesiri olması dolayısı ile birlikte incelenmesi faydalı olacaktır¹.

Çifte Gelenler Türbesi :

İki türbeden daha eski olanı budur. Düzgün sekizgen planlı olan yapı iki katlı düzendedir. Alt kat bir çeşit kripta durumundadır. Bu kısmın içeriden incelenmesi, bir yılı aşkın zamandan beri asistan ve öğrencilerimizin de sık sık denemelerine rağmen mümkün olmadı. Ancak, üst katta zeminin ortaya doğru yükselmesi dolayısı ile kübbeli olduğu kanısına vardık. Burada bulunan üç mezar için ise yayınlanmış bilgi ile yetinmek zorunda kaldık².

Türbenin alt katı küfeki taşından düzgün sekizgen şeklinde ve basit fakat temiz bir işgille meydana getirilmiştir. Bu kısımda hiçbir bezeme unsuru bulunmaz. Giriş kısmı sekizgene göre çıkıntı

1 Yerinde yaptığımız incelemelerde yardım eden ve orijinal planları çizen Asis. Mimar Baha Tanman'a şükranlarım sonsuzdur. Ayrıca, Eyüp'le ilgili seminerimize katılan öğrencilere de yardımları için teşekkür ederim.

2 Kitabe metinleri ve kriptanın durumu için R. Akakuş, *Eyyüb Sultan ve Mukaddes Emanetler*, İstanbul 1973, s. 172-175 deki bilgilerden faydalandık.